

στραγγαλισμὸν τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἐπαγγέλλεται νέαν ζωὴν ἐλευθέραν καὶ ὡραίαν διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς ἀναμορφώσεως τῆς κοινωνίας διὰ μέσου τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ ποιεῖ καὶ ὁ Μπολσεβικισμὸς, ὅστις κηρύσσει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ « νέου, ὡραίου, δυνατοῦ καὶ καλοῦ ἀνθρώπου », κατὰ τὸν Ἄλεξανδρον Φαδέγιεβ, τὸν δὲ Στάλιν θεωρεῖ ὡς τὸν « ἀνθρωπινώτερον τῶν ἀνθρώπων ».

Ἄλλ' ἐὰν παραβλέψωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ ἀξιώσεις τῶν ὀλοκληρωτικῶν πολιτικοκοινωνικῶν συστημάτων καὶ περιορισθῶμεν εἰς τὰς κυριώτερας μορφάς, ἃς προσέλαβεν ὁ Οὐμανισμὸς ἀπὸ τοῦ 19 αἰῶνος μέχρι σήμερον, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κοινὰ τούτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον γνωρίσματα, ἐξαιρέσει τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ φιλοχριστιανικοῦ Οὐμανισμοῦ, εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ πάσης θρησκευτικῆς αὐθεντίας, ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὸ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου, ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ ἀριστοκρατικὸς χαρακτῆρ τῆς μορφώσεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις τοῦ Οὐμανισμοῦ, ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτοῦ μορφάς, πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς διάφοροι. Οὕτω τινὲς μὲν χριστιανοὶ λόγιοι, καὶ δὴ καὶ θεολόγοι καὶ κληρικοί, ἔτι δὲ καὶ πάπαι, διετέθησαν εὐμενῶς πρὸς τὸν Οὐμανισμόν καὶ ὑπεστήριξαν αὐτόν, ἄλλοι δ' ἐπέδειξαν δυσμένειαν καὶ καταπολέμησαν αὐτόν, εἴτε ἀνταποδίδοντες τὰ ἴσα εἰς πολλοὺς οὐμανιστάς, εἴτε ἀντιμετωπίζοντες τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν καὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ ἐν γένει εἴτε παρεξηγοῦντες αὐτόν καὶ τὸν Χριστιανισμόν.

Β'.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

α'. Ἡ Χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἀμοιβαίας ἐσωτερικὰς σχέσεις Οὐμανισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, καὶ δὴ καὶ τὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων σύνθεσιν ἐν τῷ λεγομένῳ Χριστιανικῷ Οὐμανισμῷ. Ἐπὶ τούτῳ πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ σύντομος

διακρίβωσις τῆς χριστιανικῆς περὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεως, ἤτοι τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν, κατὰ τὴν θεμελιώδη χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἔχει δημιουργηθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ψυχοφυσικὸν ὄν καὶ εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὅπερ δὲν σημαίνει μόνον ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι προσωπικότης, ἀλλ' ὅτι ἔχει καὶ ἔμφυτον τὴν φορὰν πρὸς τὸν Θεὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὸν πλησίον του ἀφ' ἑτέρου καὶ διὰ μέσου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι προωρισμένος νὰ ἐξομοιωθῆ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὅτι ἐπὶ πλέον ἐπροικίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν δύναμιν νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῆς φύσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται διὰ τῆς θείας ἐκείνης ρήτρας πρὸς τοὺς πρωτοπλάστους «κατακυριεύσατε τῆς γῆς». (Γενεσ. α' 28). Αὐτὸ τὸ θεῖον παράγγελμα ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Ψαλμωδὸς, ὅταν ἀναφωνῆ ἐν τῷ ἡ' ψαλμῷ. «Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμήσκη αὐτοῦ ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπη αὐτόν; Ἠλάτιωσας αὐτόν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν καὶ κατέστησας αὐτόν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου. Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἀπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης». Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ Θεὸς ἀνέδειξε τὸν ἄνθρωπον εἰς κορωνίδα τῆς δημιουργίας καὶ ἀντιβασιλέα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κτίσεως.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀποτελοῦν τὴν φαεινὴν ὄψιν τῆς εἰκόνης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν Ἀγ. Γραφήν, τ. ἔ. τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Pascal καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ἤδη καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὅταν πλήρης θαυμασμοῦ ἐξυμνῆ ἐν τῇ «Ἀντιγόνη» (στ. 332) τὰ κατορθώματα τῶν ἀνθρώπων. «Πολλὰ τὰ δεινὰ κοῦδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει».

Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει δυστυχῶς καὶ τὴν σκοτεινὴν ὄψιν, τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ ἡ ἁμαρτία μὲ τὰ θλιβερά της ἐπακόλουθα. Ἡ ἁμαρτία συντελεῖται διὰ καταχρήσεως τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν χαρισμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα τὸν ἐπροίκισεν ὁ Θεὸς καὶ ἡ οὐσία αὐτῆς δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ ἀποστασία ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔντονος στροφῆ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἡ ἀμαύρωσις τῆς θεϊ-

ας εικόνας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἡ διαστροφή καὶ ἐξασθένεισι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ φυσικὸν καὶ ἠθικὸν ἐν τῷ κόσμῳ κακὸν καὶ ὁ θάνατος, ὃ τε φυσικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς. Ἡ δὲ κατάστασις αὕτη μετεδόθη κληρονομικῶς, ἀλλὰ πάντως κατὰ τινα μυστηριώδη τρόπον, καὶ εἰς τὴν δυνάμει ἐνυπάρχουσαν ἐν τοῖς πρωτοπλάστοις ἀνθρωπότητα, ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Εἶναι, ὡς τὴν ἐξακρατηρίσαμεν, ἡ σκοτεινὴ ὄψις, τὴν ὁποίαν διεκτραγωδοῦν ὄχι μόνον αἱ Ἁγία Γραφαί, ἀλλὰ καὶ οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς καὶ τῆς ὁποίας ἀνάγλυφον εἰκόνα παρέχει εἰς ἡμᾶς καὶ ὁ Pascal εἰς τὰς περιφήμους του Pensées. Εἶναι ἡ ἀθλιότης τοῦ ἀνθρώπινου βίου, τὴν ὁποίαν ἐθρήνησαν ὄχι μόνον οἱ Ἑβραῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι ποιηταί. Οὕτω π.χ. ὁ Ὅμηρος ψάλλει ἐν τῷ Ζ' τῆς Ἰλιάδος «*Οἴηπερ φύλλον γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν. Φύλλα τὰ μὲν ἄνεμος χαμάδις χέει, ἀλλὰ δὲ θ' ὕλη τηλεθόωσα φύει. Ἐαρος δ' ἐπιγίγνεται ὦρη. Ὡς ἀνδρῶν γενεή, ἡ μὲν φύει, ἡ δ' ἀπολήγει*». Ὁ δὲ Πίνδαρος ἀναφωνεῖ «*Ἐπάμεροι. Τίς δὲ τις; Τίς δ' οὔτις; Σκιᾶς ὄναρ ἀνθρώπος. Ἰὼ βρότεια πράγματα. Εὐτυχοῦντα μὲν σκιά τις ἀντρέψειεν. Εἶδὲ τις δυστυχεῖ, βολαῖς ὑγρώσων σπόγγος ὄλεσε γραφήν*». Ὁ δὲ Ὀβίδιος, εἰσδύων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου, παραπονεῖται «*Vide meliora proboque, deteriora sequor*». Ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Pascal, «*οὐδεμία ἄλλη θρησκεία, ἐκτὸς τῆς χριστιανικῆς, δὲν ἀντελήφθη τόσον ὀξέως, ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ ἐξοχώτατον τῶν δημιουργημάτων καὶ συγχρόνως καὶ τὸ ἀθλιώτατον*».

Ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς δὲν σταματᾷ εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς παραλλήλου πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἀθλιότητος αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις, κατὰ τὴν ὀρθὴν ἐκδοχὴν τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ὁ ἀνθρώπος κατέστη μὲν διὰ τῆς ἁμαρτίας δυστυχεῖς, δὲν κατεστράφη δὲ τελείως ἢ ἐν αὐτῷ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ γνώμην. Ὡς παρατηρεῖ πάλιν ὁ Pascal, «*ὁ ἀνθρώπος γνωρίζει τὴν ἀθλιότητά του, ἀλλ' εἶναι μέγας, ἀφοῦ τὸ γνωρίζει. Πᾶσαι αἱ ἀθλιότητές του ἀποδεικνύουν τὸ μεγαλεῖον του, εἶναι ἀθλιότητες ἐνὸς μεγάλου κυρίου, ἐνὸς ἐκθρονισθέντος βασιλέως*». Ἐντεῦθεν ὀρθῶς ὁ ἀνθρώπος καλεῖται «*μικρόκοσμος*», κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν μακρόκοσμον.

ἢ « μικρομέγας ».

Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ὁ Χριστιανισμὸς ὑποδεικνύει καὶ τὰ μέ-
σα τῆς ὑπερνικήσεως τῆς ἀθλιότητος τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅσον
διδάσκει, ὅτι « οὕτως ἀγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν
αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπό-
ληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον ». (Ἰω. γ' 16), καὶ ὅτι ὁ Θεὸς κατὰ
τοὺς Ἑλληνας πατέρας « ἐγένετο ἄνθρωπος ἵνα ἡμεῖς θεωθῶμεν », ἤτοι ἵνα ὁμοιάσωμεν μετὰ τὸν Θεὸν καὶ μετάσχωμεν τῆς θείας δόξης ὁμοῦ μετ' Ἐκείνου, ὅστις ἔπαθεν διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν καὶ ἐκά-
θησεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ἀφ' οὗ παρέσχε εἰς ἡμᾶς τὴν ζωὴν
του τύπον καὶ ὑπογραμμὸν πρὸς μίμησιν, ἵνα γίνωμεν, ὅπως λέ-
γει ὁ Παῦλος « σύμμορφοι τῆς εἰκόνας αὐτοῦ » (Ρωμ. η' 29).
Ὡς δὲ παρατηρεῖ ἐπιγραμματικῶς ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τῆς ὠ-
ραίας πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς (ι' 2 ἐξ.) ἤδη κατὰ τὸν β' αἰῶνα
μ. Χ., « ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους ἠγάπησε, δι' οὓς ἐποίησε τὸν
κόσμον, οἷς ὑπέταξε πάντα τὰ ἐν τῇ γῆ, οἷς λόγον ἔδωκεν, οἷς
νοῦν, οἷς μόνοις πρὸς οὐρανὸν ὄραν ἐπέτρεψεν, οὓς ἐκ τῆς ἰδίας
εἰκόνας ἔπλασεν, πρὸς οὓς ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ
τὸν μονογενῆ, οἷς τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν ἐπηγγείλατο καὶ
δώσει τοῖς ἀγαπήσασιν αὐτόν ».

Τὸ ἰδανικὸν τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ ἠθικῆς εἶ-
ναι ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀνάπλασις τῆς θείας εἰκόνας διὰ τῆς μι-
μήσεως τοῦ ἱ. Χριστοῦ, ¹ ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπεκατεστάθη ἐν ὅλῃ
τῇ λάμπει του, καὶ μεγαλυτέρα ἀκόμη, τὸ διὰ τοῦ προπατορικοῦ
ἁμαρτήματος παραμορφωθὲν ἀρχέγονον κάλλος τῆς εἰκόνας. Ἡ
εἰκὼν αὕτη ἔγκειται εἰς τὴν ψυχὴν, τ. ἔ. τὴν προσωπικότητα,
ἣτις εἶναι διὰ τὸν χριστιανὸν τὸ πολυτιμότερον τῶν ἀγαθῶν.
« Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν κερδήσει τὸν κόσμον ὅλον
καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα
τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; » (Ματθ. ε' 26).

Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὑποτίμησιν τοῦ σώματος ὑπὸ
τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα

1. Κλασσικὸς μιμητὴς τοῦ θείου τούτου προτύπου ἐγένετο ὁ Ἀπό-
στολος Παῦλος (Α' Κορ. ια' 1), περὶ οὗ προσφυνέστατα παρετήρησεν ὁ Χρυ-
σόστομος ὅτι « ἔδειξεν ἐν ἑαυτῷ, τί ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ ὄση τῆς φύ-
σεως τῆς ἡμετέρας ἢ εὐγένεια καὶ ὄσης ἐστὶ δεκτικὸν ἀρετῆς τούτι τὸ ζῆλον ».

δὲν εἶναι δεσμοτήριον τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ κατοικητήριον αὐτῆς, αὐτὸ τοῦτο « *ναὸς τοῦ θεοῦ* » (Α΄ Κορ. γ΄ 16, 17, ς΄ 19, Β΄ Κορ. ς΄ 16). Ἡ μεγάλη δὲ διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἀξία τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καταφαίνεται ὄχι μόνον ἐκ δύο θεμελιωδῶν δογμάτων αὐτοῦ, οἷα εἶναι τὸ τῆς ἐνσαρκώσεως αὐτοῦ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων κατὰ τὴν β΄ τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Θεανθρώπου ἔναντι τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, τὰς ὁποίας δὲν παρημέλει οὐδαμῶς, τὸ ἐφ' ἑαυτῷ, κατὰ τὴν ἐπίγειον σταδιοδρομίαν του. Θὰ ἤρκει δὲ πρὸς πίστωσιν καὶ διασάφησιν τοῦ πράγματος ἡ ἀλησμόνητος ἐκείνη ρήτρα, ἐν ἑκ τῶν μάλιστα βαρυσημάντων λογίων τοῦ Χριστοῦ, ὅτε οἱ Φαρισαῖοι ἐμέμφθησαν τοὺς μαθητὰς του διότι « *ἔτιλλον στάχνας* » ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου· « *Τὸ Σάββατον* (δηλ. ὁ ἱερώτατος διὰ τὸν Ἰσραὴλ θεσμὸς) *ἐγένετο διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββατον* » (Μαρκ. β΄ 27). Ἄλλὰ δὲν θὰ ἐπερίττευεν ἴσως ἐνταῦθα ἡ μνεῖα τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ὁ ἄγνωστος Βυζαντινὸς ὑμνογράφος Κουμουλᾶς θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Κυρίου εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὴν παραλυτικὸν τῆς κολυμβήθρας Βηθεσδα (Ἰω. δ΄ 7), ὅτε εἶπεν ἐκεῖνος « *Κύριε ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα διανταραχθῇ τὸ ὕδωρ βάλῃ μ εἰς τὴν κολυμβήθραν* ». « *Ἐγὼ διὰ σὲ ἄνθρωπος γέγονα, διὰ σὲ σάρκα περιβέβλημαι, καὶ λέγεις ἄνθρωπον οὐκ ἔχω;*»¹ . Διὰ τοῦτο ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἡ Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἧς πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἐωρτάσθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἡ 1500ῃ ἐπέτειος καὶ ἡ ὁποία ἐδογματίσε περὶ τῆς ἐν Χριστῷ « *ἀτρέπτου, ἀδιαιρέτου καὶ ἀσυγχύτου ἐνώσεως* » τῆς θείας μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διακηρύξασα τὸν Χριστὸν « *τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον* ».

Ἡ ὀλόκληρος ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρξε διακονία καὶ εὐεργεσία πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐξυπηρέτησις ὄχι μόνον τῶν πνευματικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν. « *Διῆλθεν εὐεργετῶν* », λέγει ὁ Ἀπόστ. Πέτρος περὶ αὐτοῦ (Πράξ. ι΄ 38). Ἡ προτίμησις του καὶ ἡ θέσις του ἦτο πάντοτε πλησίον τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν καταφρονου-

1. Βλέπε Δοξαστικὸν τῆς Λιτῆς τοῦ ἑσπερινοῦ τοῦ Σαββάτου πρὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Παραλύτου.

μένων και ἐν γένει τῶν ἀποκλήρων τῆς συγχρόνου ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας, εἰς τὸ πλευρὸν τῶν πεινῶντων, τῶν πασχόντων και τῶν ἁμαρτωλῶν, ὅπως βλέπομεν μάλιστα ἐν τῷ κοινωνικωτάτῳ τῶν Εὐαγγελίων, τῷ κατὰ Λουκᾶν. Αἱ κυριώταται και χαρακτηρισιτικώταται τῶν ἀρετῶν του ἦσαν ἀφ' ἐνὸς ἡ τελεία ὑποταγὴ εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ δίδυμοι και ἀχώριστοι ἀδελφαι, ἡ ταπείνωσις και ἡ ἀγάπη. « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραῖος εἰμι και ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ και εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχὰς ἡμῶν » (Ματθ. ια' 29) και « ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις » (Ἰω. ιγ' 35). Ἐν τῇ μίμησει τῶν ἀρετῶν τούτων ἔγκειται, κατὰ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκαταστηθεῖσαν θεῖαν εἰκόνα και ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἐν « Χριστῷ καινὴν κτίσιν » (Β' Κορ. ε' 17, Γαλ. τ' 15), ἐνθα « οὐκ ἐν Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἐν δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἐν ἄρσεν οὐδὲ θῆλυ » (Γαλ. γ' 28). Ἡ μίμησις ὁμως αὕτη και ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀνάπλασις τῆς κατὰ Χριστὸν θείας εἰκόνοσ εἶναι κατὰ τὴν ὑγιᾶ χριστιανικὴν ἀντίληψιν τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας γινόμενον τῆς συνεργασίας δύο παραγόντων, τοῦ ἀνθρωπίνου, δηλ. τῆς ἐν μετανοίᾳ πλήρους προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου, και τοῦ θείου, δηλ. τῆς θείας χάριτοσ, ἄνευ τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατοσ ἡ πραγματοποίησις τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆσ και τῆσ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου.

Τοιαύτη εἶναι ἐν ὀλίγαισ γραμμαῖσ ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, ἡ ὁποία τυγχάνει τμημα τῆσ χριστιανικῆσ Δογματικῆσ και κατ' ἀνάγκην ἐφάπτεται ὄχι μόνον τῶν ἄλλων τμημάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ και τῆσ χριστιανικῆσ Ἠθικῆσ.

β'. Ὁ Χριστιανικὸσ ἀνθρωπισμόσ.

Ποῖοσ λοιπὸν εἶναι κατὰ ταῦτα ὁ χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ὸ σ Ἀ ν θ ρ ω π ι σ μ ὸ σ ; Δὲν εἶναι δύσκολον ἤδη νὰ καθορισθῇ οὗτοσ διὰ βραχέων. Τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανικοῦ Ἀνθρωπισμοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἀναγνώρισις τῆσ ἀνθρωπίνησ « ψυχῆσ », τ. ἔ. τῆσ ἀνθρωπίνησ προσωπικότητοσ, ὡσ τοῦ πολυτιμοτέρου ἀγαθοῦ διὰ τὸν ἄν-

θρωπον, προσωπικότητος συνδεομένης ἀναποσπάστως καὶ ὑπευ-
θύτως μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν συνανθρώπων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ
προσωπικότης εἶναι κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν ἀρρήκτως
συνδεδεμένη μετὰ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ἀναγνωρίζεται καὶ
τούτου ἡ μεγάλη ἀξία, ἃν καὶ ὑποδεεστέρα τῆς ἀξίας τῆς
ψυχῆς. Καὶ ὁ παρὼν κόσμος διὰ τὸν χριστιανὸν δὲν στερεῖται
ἀξίας, θεωρούμενος ὡς τὸ στάδιον τῆς δοκιμασίας τοῦ ἀνθρώ-
που, ὅστις δικαιούται νὰ ἀπολαύῃ ἐν μέτρῳ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ,
χωρὶς ὅμως νὰ λησμονῇ ὅτι ὑπάρχει δι' αὐτὸν καὶ ἄλλη ζωὴ ὑψη-
λοτέρα, ζωὴ αἰώνιος, ὅπου μέλλουν νὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ ὑψη-
λά του ἰδανικά καὶ νὰ εὔρουν τὴν τελείαν των ἐκπλήρωσιν οἱ
εὐγενεῖς αὐτοῦ πόθοι. « Ἡμῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρ-
χει » (Φιλιππ. γ' 20) καὶ « οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν,
ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν » (Ἑβρ. ιγ' 14).

Ἐν τῷ Χριστιανικῷ ἀνθρωπισμῷ συνδυάζεται ἀρ-
μονικῶς αἰσιοδοξία καὶ ἀπαισιοδοξία. Ὁ χρι-
στιανὸς, ἐφ' ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικρατοῦσαν
ἁμαρτίαν, εἶναι ἀπαισιόδοξος. Ἀλλ' ἡ ἀπαισιοδοξία του αὕτη
δὲν εἶναι τὸ μόνιμον αἶσθημα αὐτοῦ, καθ' ὅσον αὕτη ὑπερνικᾶ-
ται διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὸν
τελικὸν διὰ τούτου θρίαμβον τοῦ ἀγαθοῦ ἐναντίον τοῦ κακοῦ,
διὰ τὸν ὁποῖον θρίαμβον τὸ ἐχέγγυον ἀποτελεῖ ἡ ἀνάστασις τοῦ
Χριστοῦ. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ παραγγέλματος τοῦ Χριστοῦ
πρὸς τοὺς μαθητάς του « θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον »
(Ἰω. ις' 33) καὶ τῆς διακηρύξεως τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου
« αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν » (Α'
Ἰω. ε' 4). Ἡ δὲ πεποίθησις αὕτη εἶναι ἡ ἐμπνέουσα τὸν χριστια-
νὸν καθ' ὅλον του τὸν βίον καὶ δὴ καὶ ἐν ταῖς προσπαθείαις
του πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ κακοῦ, τόσον τοῦ ἠθικοῦ, ὅσον καὶ τοῦ
κοινωνικοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ καταπολέμησις ἀποτελεῖ ἐπιτακτικὴν
ὑποχρέωσιν εἰς πάντα χριστιανὸν, εἴτε ὡς ἄτομον εἴτε ὡς ὁμάδα
θεωρούμενον.

Τοιοῦτος ἐν ἐλαχίσταις γραμμαῖς καὶ κατ' οὐσίαν ὁ Χριστια-
νικὸς ἀνθρωπισμὸς, μεγαλοπνοώτερον καὶ ὑψηλετέστερον τοῦ ὁ-
ποίου δὲν ἔχει γνωρίσει ἡ ἱστορία, ἀνθρωπισμὸς ἐναρμονίζων ἄ-
ριστα τὰ δικαιώματα τῆς προσωπικότητος πρὸς τὰς δικαίας ἀξιό-

σεις τοῦ συνόλου, ¹ ἀνθρωπισμὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ μόνον δύναται νὰ στηριχθῆ ἢ ἐμπρέπουσα εἰς τον ἄνθρωπον ἀγωγή καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ἀρθῆ καὶ ἡ παροῦσα ἀθεράπευτος ἄλλως κρίσις αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ νὰ στερεωθῆ ἀληθῶς εὐημεροῦσα κοινωνία καὶ πολιτεία.

γ' Σύγκρισις Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ Οὐμανισμοῦ

Ἄν νῦν ἐξετάσωμεν τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν ἐν τῇ σχέσει του πρὸς τὸν μὴ χριστιανικόν, τὸν συνήθως λεγόμενον Οὐμανισμόν, ἐν τῇ εἰδικῇ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, τὸν οὕτως εἰπεῖν ὀρθόδοξον ἢ ἀμειγῆ Οὐμανισμόν, ² θεωρούμενον καθ' ἑαυτὸν τε καὶ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις του, θὰ ἴδωμεν ὅτι μεταξύ ἀμφοτέρων ὑπάρχουν καὶ ὁμοιότητες, ἀλλὰ καὶ ἀρκεταὶ διαφοραί.

Ὁμοιότητες μὲν εἶναι αἱ ἑξῆς. α') Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν ὑπὲρ τὰ ὑλικά καὶ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ὑπὲρ τὴν σωματικὴν ἀνδρείαν. β') Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τε τὴν φυσιοκρατίαν καὶ τὸν ὀλοκληρωτισμόν. γ') Ἡ θεμελιώδης ἰδέα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τι εὐμετάβλητον καὶ ἐπιδεκτικὸν πολλῶν δυνατοτήτων, δυνάμενος καὶ εἰς υἶὸν τοῦ Θεοῦ νὰ ἀναδειχθῆ καὶ ζῶον νὰ παραμείνῃ.

Διαφοραὶ δὲ εἶναι αἱ ἐπόμεναι. α') Ὁ Οὐμανισμὸς εἶναι ἀνθρωποκεντρικός, ἐνῶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς εἶναι θεοκεντρικός. β') Ὁ Οὐμανισμὸς περιορίζει τὸ βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ πράγματα τοῦ παρόντος κόσμου, ἐνῶ ὁ ὀρίζων τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι πολὺ εὐρύτερος καὶ ὑψηλότερος, ἐπεκτεινόμενος ἐπέκεινα τοῦ παρόντος κόσμου καὶ ἐκεῖ τοποθετῶν τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

1. Ὁ κοινωνικὸς χαρακτὴρ τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀναδεικνύεται ἰδιαίτερος ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων ἡμῖν θιασωτῶν αὐτοῦ, οἱ οἱ περὶ τὸν Berdjajew καὶ τὸν J. Maritain κ. ἄ.

2. Διὰ τοῦτο μεταχειριζόμεθα αὐτούσιον τὸν ξενικὸν τοῦτεν ὄρον πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ.

Τὸ κύριον νόημα τοῦ Οὐμανισμοῦ εἶναι ἡ πεποίθησις περὶ τῆς πλήρους αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς συνδέει στενῶτατα τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς συνανθρώπους. δ') Ὁ Οὐμανισμὸς εἶναι οἴκοθεν μᾶλλον ἀριστοκρατικός, ἐνῶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς εἶναι πανανθρώπινος. ε') Ὁ Οὐμανισμὸς, τοῦλάχιστον ὁ μὴ διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν νεωτέρων κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, εἶναι οἴκοθεν μᾶλλον ἀτομιστικός, ἐνῶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς συνδυάζει οἴκοθεν ἁρμονικῶς ἀτομισμὸν καὶ κοινωνισμόν. ς') Ὁ Οὐμανισμὸς εἶναι οἴκοθεν μᾶλλον νοησιοκρατικός, ἐνῶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς ἐκτιμᾷ προσηκόντως τὸ τε νοητικὸν τὸ τε συναισθηματικὸν καὶ τὸ βουλευτικὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν ἀναγνωρίζει εἰς οὐδὲν τούτων ἀπόλυτα δικαιώματα ἐπὶ τῶν ἄλλων. ζ') Ὁ συνήθης Οὐμανισμὸς εἶναι σχετικοκρατικός, εἶδός τι Νεοπρωταγορισμοῦ, ἐνῶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς δέχεται ἀπολύτους ἀξίας. η') Ἐνῶ τὸ ἰδανικὸν τοῦ Οὐμανισμοῦ εἶναι ἡ δι' ἁρμονικῆς ἀναπτύξεως τῶν πνευματικῶν μετὰ τῶν φυσικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, διάπλασις τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ ἀνθρώπου», τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὸ μορφωτικὸν ἰδανικὸν εἶναι τὸ τοῦ ἁγίου ἄμα καὶ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου (Ἰακώβου α' 27). Τέλος θ') ἐνῶ ὁ Οὐμανισμὸς ἐπιδιώκει τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἰδανικοῦ του διὰ καθαρῶς φυσικῶν μέσων, ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς ἀποβλέπει πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν ὑπερφυσικῶν μέσων τῆς θείας χάριτος. ¹

δ.' Εἶναι δυνατὴ ἡ ἑναρμόνισις ἀμφοτέρων;

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὑπολείπεται νὰ ἐξετασθῇ κατὰ πόσον, δεδομένων τῶν τε ὁμοιοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν τούτων, εἶναι δυνατὴ ἡ ἑναρμόνισις καὶ συνεργασία Οὐμανισμοῦ καὶ

1. Ὡς συμπέρασμα τῆς συγκρίσεως ταύτης μεταξὺ Οὐμανισμοῦ καὶ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ σχετικὴ διαπίστωσις τοῦ Μ. Βασιλείου «ὅσῳ ψυχὴ τοῖς πᾶσι τιμιωτέρα σώματος, τοσούτω καὶ τῶν βίων ἐκατέρων ἐστὶ τὸ διάφορον». (Παραίνεσις πρὸς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων)

Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ Ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς τοιαύτης συνθέσεως ἔχουν κατὰ καιροὺς διατυπωθῆ καὶ ἐπ' ἐσχάτων (κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Kierkegaard) καὶ ὑπὸ τινων θιασωτῶν τῆς λεγομένης Διαλεκτικῆς θεολογίας, ἐκ λόγων καθαρῶς δογματικῶν, δηλ. ἐκ τῆς ὀξυτάτης ἀντιδιαστολῆς τῶν κατασκευασμάτων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισταμένης ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων, καὶ δὴ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἱστορίας τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ θεολογίας νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ μνημονευθὲν ἐρώτημα δύναται καὶ πρέπει ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου νὰ εἶναι καταφατική, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀμοιβαίας συμπληρώσεως καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς μεγάλης ἀξίας τοῦ Οὐμανισμοῦ ἐξ ἐπόψεως μορφολογικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μεγάλης ὑπεροχῆς τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐξ ἐπόψεως οὐσιαστικῆς, δηλ. κοσμοθεωριακῆς καὶ ἠθικῆς. Ἴνα εἶμαι σαφέστερος, τὰ διδάγματα καὶ τὰ ἰδανικὰ τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τὰ διδάγματα τοῦ Οὐμανισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητα μὲν διὰ τὴν διανοητικὴν, καλαισθητικὴν καὶ σωματικὴν ἀγωγὴν αὐτοῦ, ἀπλῶς δὲ χρήσιμα καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτοῦ.²

Τὰς πρώτας βάσεις, ἅμα δὲ καὶ τὰ πρότυπα τῆς συνεργασίας

1. Βλ. A. d e Q u e r v a i n , Glaube und Humanismus σ. 12 ἐξ·

2. Τὴν ιδέαν ταύτην ἐκφράζει παραστατικώτατα ἤδη ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῇ μνημονευθείσῃ «Παράρτησι» του. «Ὡσπερ οἱ δευσοποιοί, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισίν, ὅ, τι ποτ' ἂν ἦ τὸ δεξόμενον τὴν βαφήν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσι, τὸν αὐτὸν δὴ ἡμεῖς τρόπον, εἰ μέλλοι ἀνέκκλητος ἡμῖν ἅπαντα τὸν χρόνον τοῦ καλοῦ παραμένειν ἡ δόξα, τοῖς ἔξω δὴ τοῦτοις προτελεσθέντες, τῆνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων». Καὶ ὀλίγον περαιτέρω. «Τίτι μόντοι καὶ παρεικάσας τῶν παιδεύσεων, ἑκατέραν τῆς εἰκόνας ἂν τύχοις; Ἡ που καθάπερ φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῶ βρῦειν ὠραίω, φέρει δὲ τινὰ κόσμον καὶ φύλλα ταῖς κλάδοις περισειόμενα. . . . Λέγεται τοίνυν καὶ Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ πάνυ. . . τῆς Αἰγυπτίων ἐγγύμνασάμενος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος». Καὶ περαιτέρω. «Καθάπερ τῆς ροδωνιάς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερόν φυλαξόμεθα».

μεταξὺ Οὐμανισμοῦ καὶ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐν γένει πα-
ρέσχον κατ' ἀρχὰς μὲν αὐτὸς ὁ Ἅπ. Παῦλος¹ καὶ οἱ ἕξ ἑλλη-
νιστῶν Ἰουδαίων χριστιανοί, ἔπειτα δὲ πολλοὶ Ἕλληνες
Ἀπολογηταὶ καὶ Πατέρες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οἱ ὅποιοι δύ-
νανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ οὐμανισταὶ
ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν τῆς λέξεως ἔννοιαν, καὶ ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος
ἐν τῇ Δύσει. Καὶ μνημεῖον μὲν κλασσικὸν τοῦ Χριστιανικοῦ ἀν-
θρωπισμοῦ εἶναι ἡ γνωστὴ πραγματεία τοῦ Μ. Βασιλείου «*Πα-
ραίσεις πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*»,
ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ
Οὐμανισμοῦ, καὶ δὴ ἀπὸ 1459—1500, ἐξεδόθη εἰκοσάκις, διότι
ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ σπουδαιότερα χριστιανικὴ μαρτυρία περὶ τῆς ἀξίας
τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν². Ἀξία δὲ μνείας, πρὸς τοῖς ἄλλοις,
καὶ ἡ ἐξῆς κλασσικὴ παρατήρησις τοῦ φιλολογικωτάτου τῶν Πα-
τέρων, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀντιμετωπίζον-
ται ἀντιρροήσεις κατὰ τῆς κλασσικῆς παιδείσεως ὅμοιαι πρὸς τὰς
ὑπὸ τινῶν νεωτέρων διατυπωμένας. «*Ὁμολογεῖται ὑπο πάν-
των τῶν νοῦν ἔχόντων παιδευσιν τὴν παρ' ἡμῖν ἀγαθὴν εἶναι τὸ
πρῶτον, οὐ ταύτην μόνην τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἡμερωτέραν
(τ. ἕ. τὴν χριστιανικὴν), ἢ πᾶν τὸ ἐν λόγοις κομψὸν καὶ φιλότι-
μον ἀτιμάζουσα μόνης ἔχεται τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ κάλλους τῶν
νοουμένων· ἀλλὰ καὶ τὴν ἕξωθεν, ἣν πολλοὶ τῶν
χριστιανῶν διαπτύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν καὶ Θεοῦ
πόρρω βάλλουσαν, κακῶς εἰδότες... Οὐκοῦν ἀτιμαστέον
τὴν παιδευσιν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τισιν,
ἀλλὰ σκαιοὺς καὶ ἀπαιδέτους ὑπολη-
πτέον τοὺς οὕτως ἔχοντας*».²

1. Κατὰ τὴν ὀρθὴν τοῦ W. Jaeger παρατήρησιν (Humanism and Theology σ. 62), «The Acts of the Apostles represent St. Paul as the first to acknowledge the great historical task of a Synthesis of ancient Culture and the Christian Spirit». Ἀλλὰ μήπως καὶ ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς του δὲν ἐμφανίζεται ὁ μέγας οὗτος τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος πραγματοποιῶν σιωπηρῶς τὴν εἰρημνὴν σύνθεσιν;

2. Δ. Μπαλάνοῦ, Λόγος κατὰ τὴν ἐν Ἀκαδημίᾳ δεξίωσιν του (1931 σ. 9 ἕξ.).

Στὶλπ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Παιδεία καὶ Χριστιανισμὸς (1932)
Φ. Κοουκουλές, Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι ὡς παιδαγωγοὶ (1952). Ν. Τσι...

ε'. Ἡ ἑλληνικὴ πραγματικότητα

Ἄλλα καὶ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νεωτέρου Οὐμανισμοῦ δὲν ἔλειψαν αἱ προσπάθειαι πολλῶν χριστιανῶν οὐμανιστῶν ἀπὸ τοῦ Ἐράσμου καὶ τοῦ Θωμᾶ Μώρου καὶ τοῦ Μελάγχθωνος μέχρι τοῦ Schleiermacher, τοῦ H. Brémont καὶ τοῦ J. Maritain, ὅπως συμβιάσουν τὸν τε κλασσικὸν Οὐμανισμὸν καὶ τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν. Τοῦτο παρατηρήθη ἐν πάσαις τε ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις¹ καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὄχι μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας (Νικ. Θεοτόκης, Ἄνθ. Γαζῆς, Εὐγ. Βούλγαρις, Ν. Δούκας, Ἄδ. Κοραῆς κ. π. ἄ.), ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς, καὶ δὴ καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ἐκ τῶν ὁποίων ἄρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματα τῶν καθηγητῶν κ. κ. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Σπ. Καλλιᾶφα, Κ. Γεωργούλη, Α. Τσιριντάνη, Γ. Σακελλαρίου, Ἰ. Θεοδωρακοπούλου, Κ. Σπετσιέρη, Γ. Παλαιολόγου κ. ἄ., ὡς καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν «Ἐταιρείαν Ἑλλήνων φιλολόγων», ἐὰν πιστῶς, ὡς θέλω νὰ πιστεύω, διερμηνεύονται τὰ φρονήματα αὐτῆς ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου κ. Κ. Βουρβέρη ἐν ταῖς προσφάτως δημοσιευθείσαις μελέταις του ὑπὸ τοὺς τίτλους «Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς» (Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν Ἡλίου) καὶ «Ἀνθρωπισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς» (Κανίσκιον Φ. Κουκουλέ, 1953, σ. 285 ἐξ.). Ὁ κ. Βουρβέρης, ἂν καὶ

μ α δ ἄ κ η, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν (1952). Κ. Β ο υ ρ β έ ρ η, Αἱ ἀνθρωπιστικαὶ ἰδέαι τοῦ Μ. Βασιλείου (Ἄκτινες 1955, Ἰανουάριος). Εἰς τὸ θέμα τοῦτο θέλομεν ἐπανέλθει προσεχῶς ὑπὸ ἄλλην μορφήν. («Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς»).

1. Ἀρκούντως ζωηρὰ εἶναι ἡ τοιαύτη κίνησις κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ (Brémont, Gilson, Maritain, Berdjajew κ. ἄ.), ἔπειτα δὲ καὶ ἐν Γερμανίᾳ (βλ. καὶ περιοδικὸν Antike und Christentum) καὶ Ὀλλανδίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ (Κίνημα Ὁξφόρδης, ἐπίσκοπος Chichester κ. ἄ.) καὶ Ἀμερικῇ. Χαρακτηριστικὴ δὲ τυγχάνει ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρατηρουμένη στροφή πρὸς τοὺς μεγάλους χριστιανούς ἀνθρωπιστάς, τοὺς Ἑλληνας πατέρας, ἧς τὸ σύνθημα «ὀπίσω πρὸς τοὺς Πατέρας» ὑπενθυμίζει πῶς τὸ ad fontes τῶν οὐμανιστῶν τοῦ 15^{ου} αἰῶνος. Ἀξιοσημεῖωτος δὲ εἶναι ἐνταῦθα καὶ ἡ ἐπίσης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρατηρουμένη ζωηρὰ ἐπίδρασις τοῦ μεγάλου χριστιανοῦ ἀνθρωπιστοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου καὶ εἰς προτεσταντικούς ἔτι κύκλους.

ἐξιδανικεύει τὸν Κλασσικὸν ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμόν, ¹ οὐχ ἦττον ὁμως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἑλλήνων πατέρων, καὶ μάλιστα τοῦ διδασκάλου του W. Jaeger, κηρύσσεται, κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον, ὑπὲρ τῆς ἑναρμονίσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, οὐδὲ διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ, προκειμένου περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι «εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται τὸ μέγα βῆμα τοῦ Χριστιανισμοῦ πέραν τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ Χριστιανισμὸς ὡς θεμελιῶδες γνῶρισμα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου ἀπήτησε τὰς ὑψηλὰς ιδέας τῆς ἀγάπης, τῆς φιλαλληλίας καὶ τῆς αὐτοθυσίας, τῶν ὁποίων μίαν ἀπαρχὴν βλέπομεν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν». ²

Πράγματι δέ, ἐὰν ὑπάρχῃ χώρα, ἐν ἣ πρέπει νὰ συνδυασθῇ καὶ νὰ ἐφαρμοσθῇ ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς, αὕτη εἶναι ἡ Ἑλλάς, ἡ πατρίς τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ, ἡ χώρα τῆς ὁποίας ὁ λαὸς εἶναι ὁ κατ' εὐθειαν καὶ ὁ γνησιώτερος κληρονόμος τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καρποῦ εὐκλεοῦς τῆς εὐλογημένης καὶ θαυμαστῆς συζυγίας καὶ τῆς παλιντόνου ἀρμονίας τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ἡ κατ' ἐξοχὴν ὀρθόδοξος χριστιανικὴ χώρα, τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν θεματοφύλαξ καὶ φρουρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας. Εἶναι ἡ χώρα, ἥτις, μετὰ διαφόρους διακυμάνσεις καὶ παραπλανήσεις ἔχει τὸ σθένος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κ' αἰῶνος διὰ τῆς μεγί-

1. Ὡς προσφανεστάτα παρατήρησεν ὁ W. Jaeger καὶ ἐτόνισεν ἐν τῇ πρὸ 25 ἐτῶν ἐκφωνηθείσῃ «ὁμιλίᾳ του ὑπὸ τὸν τίτλον Die geistige Gegenwart der Antike, ἡ ἐμβάπτισις εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἡ προσπάθεια ἐπαναφορᾶς νέου αἰῶνος τῆς ἀρχαιότητος δὲν εἶναι τὸ παράπαν Οὐμανισμὸς. (Βλ. παρὰ Quernain μν. ἔ. σ. 10)

2. Βλ. μν. ἄρθρον ἐν Λεξικῷ «Ἡλίου», ἐν λέξει «Ἑλλάς», σ. 727. Ἀξιοσημεῖωτος τυγχάνει ἐνταῦθα καὶ ἡ εὐστοχος κρίσις τοῦ Κ. Ἀμάντου, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τῆς προχριστιανικῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς φιλανθρωπίας παρατηρεῖ: «Ὅλα αὐτὰ τὰ μέτρα εἶναι ἀσήμαντα ἀπέναντι τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ μεταβάλλεται καὶ ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐδίδαξε τὴν ἰσότητά τῶν ἀνθρώπων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἐλευθέρων καὶ δούλων, ἠγάπησε τὰ παιδιά, ἐκήρυξε τὴν ἀγάπην, τὸν ἀλτροῦισμόν, τὴν φιλανθρωπίαν. Εἰς τὰς ἀρετὰς σὺτὰς ὀφείλει τὴν νίκην του». (Ἱστορία Βυζαντ. Κράτους Α' σ. 27-28).

στης πλειονοψηφίας τῶν πνευματικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγετῶν της
νὰ διακηρύσσει τὴν προσήλωσιν εἰς τὰ « ἰδανικὰ τοῦ Ἑλληνοχρι-
στιανικοῦ πολιτισμοῦ ». Τῆς διακηρύξεως δὲ ταύτης τὸ κορύφω-
μα καὶ τὸ ἐπίσημον ἐπιστέγασμα εἶναι τὸ 16ον ἄρθρον τοῦ προ-
τετραετίας ψηφισθέντος ἑλληνικοῦ Συντάγματος, ἔνθα θεσπί-
ζονται τὰ ἑξῆς. « *Εἰς πάντα τὰ σχολεῖα Μέσης καὶ Στοιχειώ-
δους ἐκπαιδεύσεως ἢ διδασκαλίας ἀποσκοπεῖ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευ-
ματικὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν
νέων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεολογικῶν κα-
τευθύνσεων τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πο-
λιτισμοῦ* »

Τοῦτο ὁμως πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι ἀρκετόν. Ἐὰν δὲ
προβῆται πρὸς τοὺς ἐντυπωσιακοὺς λόγους νὰ ἀνταποκρίνονται
καὶ τὰ ἔργα, ἀπαιτεῖται ἐν πρώτοις συνεννόησις, τί ἐννοοῦμεν
λέγοντες ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμόν.
Καὶ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμόν
δὲν δυνάμεθα νὰ νοῶμεν ἄλλως, εἰ μὴ ὡς χριστιανικὸν κατ' οὐ-
σίαν καὶ ἑλληνικὸν κατὰ τὴν μορφήν. Ἡ, ἵνα ἐκφρασθῶμεν σα-
φέστερον, ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς δὲν δύναται νὰ νοη-
θῇ ὀρθῶς, εἰ μὴ ὡς ἀντλῶν τὰς μὲν θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς του
ἀξίας, ἄρα καὶ τὸν ὑψιστὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν, ἀ-
πὸ τὸν Χριστιανισμόν, τὰς δὲ λοιπὰς του ἀξίας ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν
Ἀνθρωπισμόν καὶ ἀπὸ ὅ,τι ὑγιὲς καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς χριστια-
νικὰς καὶ ἑλληνικὰς ἀρχὰς ἔχει νὰ προσφέρῃ εἰς ἡμᾶς ὁ εὐρω-
παϊκὸς πολιτισμὸς. Μετὰ δὲ τὴν ἀπαραίτητον συνεννόησιν ταύ-
την, ἐπιβάλλεται πρὸ παντὸς ἄλλου, συμφώνως πρὸς τὴν διακη-
ρυχθεῖσαν, ὡς εἶπομεν, ἀρχὴν τῆς προσηλώσεως εἰς τὰ ἰδανικὰ
τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπιβάλλεται, λέγομεν, νὰ κα-
ταβληθῇ συστηματικὴ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους φροντίς, ὅπως μὲ
πλήρη ἀκολουθίαν προσαρμοσθῇ ἢ ὅλη ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις
πρὸς τὸν ὑψηλὸν τοῦτον σκοπὸν καὶ ἐξ ἐπόψεως διδακτικῶν βι-
βλίων καὶ ἐξ ἐπόψεως διδασκαλίας καὶ μάλιστα ἐξ ἐπόψεως διδα-
σκάλων, πάντων τούτων ἐμπνεομένων ἀπὸ τὰ ἀκραιφνῆ ἰδανικὰ
τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ μὴ πεπληρωμένων μὲ
ἑτερόκλιτον καὶ ἄλλοπρόσαλλον καὶ ἀντιφατικὸν περιεχόμενον.
Τοῦτο, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ, θὰ σημαίνῃ ὅτι τὰ ἰδανικὰ τοῦ ἑλ-

ληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ δέν εἶναι οὔτε κενὸς λόγος ἢ ἔπεα πτερόεντα οὔτε ἄγονος θεωρία δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἀντικείμενον βαθείας πίστεως καὶ πηγὴ ἐμπνεύσεως ἀστειροῦτου, πίστεως καὶ ἐμπνεύσεως μετουσιουμένης εἰς ἔργα σύμφωνα πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς θεωρίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΤ' ΕΚΛΟΓΗΝ

- H. Brémont**, Histoire littéraire du sentiment religieux en France I L' humanisme devot (1916)
- H. Clavier**, L' humanisme et la pieté chrétienne (Ἐν études Théologigues et religieuses 1931)
- Christ. Dawson**, Christianity and the New Age (1931)
- J. Mercier**, The Challenge of the Humanism (1933)
- E. Brunner**, Der Mensch im Widerspruch (1935)
- J. Maritain**, Humanisme integral (1936)
- W. Jaeger**, Paideia (ἀγγλ. ἔκδ. τρίτομος 1939 - 43). Humanistische Reden (1937). Humanism and Theology (1943)
- H. Rüssel**, Gestalt eines Christl. Humanismus (1940)
- Π. Μελίτη**, Ὁ Οὐμανισμὸς καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος (Ἀκτίνες 1940 σ. 217 ἔξ.)
- Π. Μπρατσιώτου**, Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς (1941)
- N. Berdjajew**, Περί τοῦ προσορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου (μεταφρ. Μητροπολίτου Σάμου Εἰρηναίου 1950). Πνεῦμα καὶ ἐλευθερία (μεταφρ. τοῦ αὐτοῦ 1952). Alte und Nene Wege des Humanismus (Theolog. Zeitschrift Basel, 1946, σελ. 124-135).
- Ed. Spranger**, Das Deutsche Bildungsideal (μεταφρ. Β. Ἐξάρχου ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ ἰδεῶδες τῆς μορφώσεως κλπ.»).
- J. Hering**, Die biblischen Grundlagen des Christl. Humanismus (1946)
- A. de Quervain**, Glaube und Humanismus (1947)
- Γρ. Παπαμιχαήλ**, Ἡ οὐσία καὶ τὸ βάθος τοῦ Χριστιανισμοῦ (1938)

V. von Geb s a t t e l, Christentum und Humanismus (1947)
Towards a Christian Civilisation, The Damascus Publications (Athens 1950)

H. S a c h e r, Humanismus (έν Wörterbuch der Politik τοῦ Herder Freiburg, Heft V. Gesellschaftliche Systeme, 1951 σελ. 99 ἐξ.)

Κ. Β ο υ ρ β έ ρ η, Πραγματεῖαι μνημονεύονται έν σελ. 30

H. W e i n s t o c k, Die Tragödie des Humanismus (1953)

G. K r ü g e r, Abendländische Humanität (1953)

D. D u b a r t e, Humanisme scientifique et raison chrétienne (1953)

P. B i g o, Marxisme et Humanisme (1954)

Βλ. και πρακτικά τοῦ έν Βερολίνῳ τῷ 1953 συνελθόντος Συνεδρίου Παλαιοφιλολόγων ὑπό τόν τίτλον Antike und Europa, ἀτινα δημοσιεύονται έν τῷ Γερμανικῷ φιλολογικῷ περιοδικῷ Gymnasium, Band 64 Τεύχος 1|2 1954.